

**М.М. МОВЧАН** (кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії)

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ  
E-mail: movchan-mmm@rambler.ru

## ЛАБІРИНТИ СТРАХУ СТАРОСТІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

*В статті розглянуто один з вагомих різновидів страху в бутті людини – страх старості; зроблено філософський аналіз відношення до старості і страху старості у різні культурно-історичні епохи (від античності до сучасності); виділено певні причини цього страху та окреслено можливості його подолання в соціальному середовищі.*

**Ключові слова:** *страх, старість, страх старості, люди похилого віку, старі люди, стереотип старості, непривабливість, незатребуваність.*

### **Постановка проблеми.**

Що таке людина? – надзвичайно важливе і складне питання для філософії, з того часу, коли людство почало усвідомлювати світ і себе в ньому. Людина стає таємницею і проблемою для самої себе. Це саме вона поставила про себе і для себе це питання і намагається дати відповідь на нього. Де знаходиться таємниця (таїна) людини: в небі чи на землі, в морі-океані чи в землі, а, можливо, у самій людині? Проблема людини завжди мала багато різноманітних аспектів і поміж них виділяється феномен страху.

Серед численних страхів на одному з чільних місць знаходиться страх старості, який був у всі часи та епохи (у всіх цивілізаціях чи формаціях), але мав свою специфіку. Він знаходиться в одному ряді зі страхом смерті, самотності, майбутнього тощо. Зараз, коли загострюється проблема взаємодії поколінь, коли на Заході постійно пропагується культ молодості, це зовсім не привносить конструктивізму у взаємини між молоддю і людьми похилого віку. Тим більше, що у світі продовжує посилюватися екзистенціально-антропологічна криза, якій «ведмежу послугу» роблять засоби масової інформації (ЗМІ) і передусім мережа Інтернет та багатоканальне телебачення. Тому дослідження страху старості людини, як різновиду страху є надзвичайно актуальним і важливим як для науки так і для філософії.

### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Слід відзначити, що питання пов'язані із страхом старості, старістю та страхом взагалі цікавили багатьох філософів: починаючи з давніх часів, і закінчуючи сучасністю (В.Альперович, Арістотель, Р.Бекон, Ф.Бекон, Гіппократ, П.Гуревич, Діоген Лаертський, Епікур, І.Жданова, А.Камю, С.К'єркегор, Конфуцій, М.Монтень, Ф.Ніцше, Платон, Н.Рибокова, Ж.-П.Сартр, Сенека, Е.Фромм, Ціцерон, А.Шопенгауер та ін.). Але зауважимо, що зараз висвітленню проблеми страху старості у філософській думці (і не лише в ній) приділяється чомусь зовсім мало уваги. Можливо це пов'язано з тим, що багато науковців не хочуть показати свого страху перед власною

майбутньою старістю. У вітчизняному філософському просторі означена нами тема розглядалася досить побіжно і фрагментарно. Певні аспекти цієї проблематики входили в загальні дослідження феноменів самотності, смерті тощо (Н.Хамітов, Л. Газнюк, О. Туренко та ін.). Окремо варто назвати роботу української дослідниці Т.Коваль «Страх старості як чинник буття сучасної людини» (2012), де здійснена спроба аналізу соціокультурних причин, умов та специфіки страху старості. Відзначимо, що вітчизняна філософа думка потребує подальших ґрунтовних напрацювань з цієї нагальної проблеми на різних рівнях.

#### **Мета наукового дослідження**

Здійснити філософський аналіз одного з різновидів страху – страху старості в бутті людини.

#### **Дана мета реалізується в наступних завданнях:**

визначити, що собою являє поняття «страх старості»; проаналізувати відношення до старості і страху старості в різні культурно-історичні епохи; окреслити причини означеного страху; показати проблеми подолання даного феномена в людському середовищі.

#### **Виклад основного матеріалу**

Періодизацію людського життя робили філософи, психологи, соціологи, культурологи, педагоги, медики, письменники тощо. Відомі періодизації Гіппократа (дитина, підліток, юнак, молода людина, дорослий чоловік, похилий вік, старість); Арістотеля (юність, зрілість, старість); Данте Аліґ'єрі (юність, зрілість, старість, дряхлість); У Ф.Ніцше («верблюд» – (дитинство та юність), «лев» – (зрілість), «дитина» – (старість), Г.Саллівана (вік немовляти, дитинство, малолітній вік, підлітковий період, юність, зрілість), Е.Еріксона (стадії: орально-сенсорна, м'язо-анальна, локомоторно-генітальна, латентна, підліткова, рання зрілість, середня зрілість, пізня зрілість), Г.Крайг (перші два роки життя, раннє дитинство, середнє дитинство, підлітковий і юнацький вік, рання дорослість, середня дорослість, пізня дорослість), В.Моргуна (вік немовляти, раннє дитинство, дошкільне дитинство, отрочтво, юність, молодість, дорослість, зрілість, старість). Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), до складу якої нині входить 193 країни, розробила наступну вікову періодизацію людей: 1) молодь (люди віком до 44 років), 2) середній вік (45-59 років), 3) люди похилого віку (60-74 років), 4) старі люди (75-89 років), 5) довгожителі (90 і більше років) [1]. Саму ж старість вчені поділяють на декілька етапів: передстаречий період (60-69 років), старечий період (70-79 років), пізній старечий період (80-89 років), дряхлість (90-99 років) [2, с. 830-833]. Найвидатніший філософ стародавнього світу Платон (428 або 427 до н.е. – 348 або 347 до н.е.) оцінює старість як позитивний етап життя. Стара людина, на його думку, є носієм мудрості. У своїй концепції «ідеальної держави» мислитель говорить, що «людині, котра дожила до старечого віку, не властивий страх старості, бо вона – шанована громадою і має найвищий соціальний статус» [3, с.15]. Його учень, видатний вчений-енциклопедист і філософ античності Арістотель (384 до н.е. – 322 до н.е.), уважав старість

Мовчан М.М., 2013

джерелом зайвого клопоту. Старість для людини – це її руйнування, поступове згасання. Він наділяв стариків не привабливими якостями. У нього вони нерішучі, підозрілі, недовірливі, малодушні, боязливі, жадібні, безсоромні, несправедливі, егоїстичні, корисливі тощо.

Відомо, що стародавня Греція складалася з більш, ніж двохсот міст-держав (полісів), де ставлення до старості було різне. От, наприклад, у полісі Спарта (Лаконія) старики-геронти – носії мудрості користувалися величезною повагою й авторитетом. Був навіть вищий аристократичний орган полісу, який називався – герусія (від слова «геронт», тобто старик). У цей орган входило 30 чоловік (28 чоловік, що досягли 60-річного віку – представники найвпливовіших родів і сімей Спарти, а також два царі (30 років і старші) із двох спартанських родів – дорійського (Евріпонтидів) та ахейського (Ашадів). Окрім герусії в Лаконії ще була апелла (народне зібрання, куди входили дорослі чоловіки (30 років і старші) та ефори (вищі посадові особи (5 чоловік), які здійснювали контроль над всіма спартанськими установами). Рада старійшин (герусія) була найбільш сильним органом, тим органом, що фактично управляв державою. Люди похилого віку також брали активну участь і в спартанській військовій організації, вони знаходилися в ар'єргарді фаланги (першими йшли ілоти (державні раби), потім молоді спартіати, а за ними спартіати поважного віку). Таким чином, шанування старості було одним з пріоритетів давньогрецької Спарти.

Взагалі греки пов'язували старість з погіршенням матеріального добробуту, дряхлістю, хворобами, негативним відношенням з боку оточення. Слід сказати, що культура грецької античності не формувала толерантного відношення до старості, тому й причин для означеного страху не могло не існувати. Але потрібно зауважити й наступне – у цивілізації стародавньої Греції небагато людей доживало до поважного віку, тому й гостроти страху старості не було. Для римського оратора і філософа Ціцерона (106 – 43 р. до н. е.), старість – повноцінний етап життя («Катон Старший або про старість» [4]). Він визнає наявність в людському середовищі страху старості, але й говорить про те, що його можна позбавитись. Але в кінці кінців мислитель робить висновок: «Як борються з хворобою, так потрібно боротися й зі старістю...» [4, с. 369]. Сенека (бл. 5 р. до н. е. – 65 р. н. е.) наводить приклади вікової дискримінації людей (передусім осіб похилого віку) в римській античності (те, що нині позначається терміном «ейджизм»): «Закон не бере в армію після п'ятидесяти; не призначає в сенат після шістдесяти...» [5, с.65]. Цей давньоримський філософ зазначає, що старість «...все змітає і перетворює в руїни. Але те, що освячене мудрістю, для старості недосяжне...» [5, с. 59].

Представник латинської патристики Середньовіччя С. Боецій (480 р. – 524 р.) наголошував, що старість приходить раптово і невід'ємною її складовою є хвороби та немічне тіло. Тому життя старої людини він вважав жалюгідним, а смерть – щастям [6].

Англійський філософ і учений Р. Бекон (бл. 1214 р. – 1294 р.) ставить Лабіринти страху старості: проблеми і перспективи

перед наукою конкретне завдання – подовжити життя людини до термінів, які відповідно до Біблії, проживали перші люди після гріхопадіння, тобто близько тисячі років. На тривалість життя, вважає англійський мислитель, впливають генетичні фактори та здоровий спосіб життя («режим, який необхідний для здоров'я» [7]). Італійський поет і політик доби Відродження Данте Аліг'єрі, перший, хто виділяє дряхлість, як завершальний етап життя людини, в якому благородна душа повертається до Бога і чекає з великим бажанням кінця свого життя. Одним з перших він назвав старість «третім віком». Найдосконалішим етапом людського життя, згідно за Данте, є зрілість, а старість – це період регресу [8]. На думку Ф. Петрарки (1304 – 1374), старість настає у 60 років. Цей вік означає, що людина знаходиться близько від смерті. А ще старість – це час підведення підсумків і час для щоденної натхненної праці. Страшнішою за старість, як вважає італійський поет-гуманіст, може бути бездіяльність [9]. У своїх «Дослідах» французький філософ М.Монтень (1533 – 1592) доводить, що рідкісним щастям для людини є можливість дожити до старості та померти від виснаження тіла через неї. «Це виключний дар, яким природа особливо нагороджує яку-небудь одну людину протягом двох-трьох століть, позбавляючи її від небезпек і тягарів, які постійно зустрічаються на такому довгому життєвому шляху...» [10, с. 160]. Мислитель зауважує, що до поважного віку доживають лише обрані. Старість, на думку М.Монтеня, не є періодом розквіту душі, вона перемагає і тіло, і душу людини. Він підкреслює, що найбільше досягнень людина робить до 30 років, а відпочивати вона повинна в 55-60 років: «Щодо мене, то я з повною впевненістю можу сказати, що з цього віку (30 років) мій дух і моє тіло більше втратили, ніж набули, більше рухались назад, ніж уперед» [10, с. 162].

Один із засновників новоєвропейської філософії, англійський мислитель Ф. Бекон (1561–1626), так як і Р.Бекон, наголошував на шляхах подовження людського життя, де виділив декілька основних пунктів: 1) уповільнення процесу зношування людського тіла, 2) підтримка існування тіла та 3) оновлення того, що почало старіти. Він виступав за науковий підхід до подовження життя і вважав за потрібне передусім попереджати появу старіння. Загалом «його геронтократичні симпатії, проте, не дають підстав заперечити наявність і у тогочасної людини страху старості» [3, с.25]. Старість є особливим періодом життя людини, вважав німецький філософ-ірраціоналіст А. Шопенгауер (1788 – 1860). Мислитель наголошував, що на повагу можуть розраховувати лише гідні старики, інші ж, зважаючи на слабкість, притаманну похилому віку, можуть розраховувати здебільшого на жалість. Найхарактернішими рисами старості є хвороби, смуток, самотність. Очікування їх і виступає основним джерелом страху старості. Філософ розглядає старість як прийнятний етап життя, який дає можливість осягнути повноту самого життя. Життєвий цикл людини має закінчуватися у 90-100 років легкою смертю від старості. І, відтак, не має особливих підстав боятися старості. Та все ж людину у старості А.Шопенгауер характеризує досить негативно (як втомлену, говірливу і

Мовчан М.М., 2013

нерозсудливу) [11].

Представник «філософії життя» Ф.Ніцше (1844 – 1900) зауважує, що найскладніше мистецтво – це піти вчасно («померти вчасно»), тобто раніше, ніж настане старість. Він розрізняє старість тіла і розуму (у одних спочатку старіє серце, а у інших – розум) [12, с. 74]. «Вчасно піти» може лише сильна духом людина, вона не боїться смерті, а тим більше старості. Їй, у такий спосіб вдається подолати страх старості, на відміну від пересічної людини, яка продовжує животіти у страху. Е. Фромм (1900 – 1980) [13] стверджує, що страх старості переслідує більшість людей світу. Він пов'язаний зі страхом смерті. Страх старості, на думку основного неопрейдиста, – безпідставний, оскільки, якщо людина жила продуктивно і творчо у молодості, то і в старості вона енергійна, продовжує вдосконалюватись, незважаючи на спад фізичних сил. Свідченням же того, що людина вела непродуктивний спосіб життя, є деградація особистості в старості. У традиціях східної філософії і культури ставлення до похилого віку не було однозначним у різні історичні періоди (від архаїки і до сучасності). Конфуціанська філософія і релігія Китаю спиралася передусім на повагу до старших, крайнім вираженням якої були «культ предків» та «культ старості», які є надзвичайно важливими для особистості. Звідси органічно впливає принцип шанобливого ставлення як до батьків, так і до старших людей. Сам засновник конфуціанства, Конфуцій (551 до н.е. – 479 до н.е.) свято шанував дотримання культу предків і цим самим показував (не лише своїм учням) чудовий приклад для наслідування. Він, як людина, що пройшла всі вікові етапи, міг чітко визначити в кожному головне: «В п'ятнадцять років я відчув бажання вчитися; в тридцятилітньому віці я ствердився; досягнувши сорока, звільнився від сумнівів; в п'ятдесят пізнав волю Неба; в шістдесят мій слух набув проникливості; з сімдесяти років я слідую бажанням серця, не порушуючи міри» [14, с. 21]. Відповідно до вчення цього мислителя, засуджується безтурботне життя, бо на повагу у старості мають право лише ті, хто зробив щось корисне для нащадків. Іншими словами, право на старість треба заслужити.

У давній Індії існували «чотири етапи життя» (ашрами): 1) учнівство (брахмачар'я), 2) домогосподарство (гархаст'я), 3) самотництво (ванапрастха) та 4) аскетизм (яті, санн'ясі) [15], які повинна була пройти кожна людина, щоб звільнитись від земних пристрастей і оволодіти істинним (справжнім) знанням. Такі істинні знання могли мати лише особистості поважного віку. Тому в Індії, компліменти, що властиві для західної (та й української) культури стосовно літніх жінок: «Як молодо Ви виглядаєте» чи «Ви не по роках така юна» не сприймаються як щось хороше, а навпаки, означають що дана жінка не досягла знання, а знаходиться на розумовому рівні дитини чи підлітка. Індійці вважають, що молодість – це шлях діяння, а похилий вік, старість – це шлях знання. В Японії, з давніх давен, традиційно на державному рівні проводиться політика поваги до старих людей (ці люди не повинні відчувати себе зайвими, нікому не потрібними). Такі заходи держави адекватно

Лабіринти страху старості: проблеми і перспективи

підтримуються й молодими громадянами «країни сонця, що сходить». Напевно, завдячуючи соціально-психологічному чиннику в сучасній Японії найбільше довгожителів. Зараз у цій країні проживає близько 28 тисяч осіб, яким за сто років (серед яких 85,4% – жінки). Японію називають країною активних довгожителів. Але слід згадати знаковий фільм японського режисера С.Імамури «Легенда про Нараяму» (1983), який показав, що у ХІХ столітті в деяких регіонах цієї країни були звичаї, які дозволяли вбивати непотрібних людей. В коло таких людей входили і старі люди. Позбавлення від старих людей (а такими вважалися передусім ті, кому виповнювалося 70 років) проходило в часи тяжких, неврожайних років (а їх було не так вже й мало), коли наставав голод і молодим та зрілим (але ще не старим) людям ставало важко жити. Оріон, мати сина Тацухея, якій скоро виповниться сімдесят років, готує його до виконання ритуалу її вбивства; вона це мусить зробити заради своїх нащадків. Тацухей сильно переживає, він любить свою матір, усвідомлює те, що прийде також і його час, коли й він опиниться на горі Нараямі, але нічого тут не вдієш: звичай примушує нести рідну матір на гору помирати від голоду (але Оріон помре не від голоду, а від холоду раптової заметілі. Автори фільму вважають, що цій жінці пощастило зі смертю).

Слід сказати і про культурну традицію наших предків – східних слов'ян, де ставлення до людей похилого віку мало декілька етапів: від архаїчного- утилітарного досвіду первісності – вбивства або недбальства, до досвіду визнання їх цінності – пошани. Зазначимо, що в Київській Русі незадовго до прийняття нею християнства навряд, щоб стару людину вбивали, а, відтак, страх старості не міг спричинитися соціокультурною практикою ліквідації людини похилого віку. З прийняттям християнства в часи Києво-руської держави і після її існування (аж до першої половини ХХ ст.) у землях східних слов'ян спостерігалось домінування сільського населення. Відтак, прадавня традиція шаноби до старої людини мала умови до тривкого існування. Заслуговує на увагу і практика православного духовенства. В ній практикувалася підтримка батька з боку синів і навпаки. Таким чином можна стверджувати «про досить значне соціокультурне підґрунтя підтримки старої людини (незалежно від статі) на теренах спільнот слов'янського православного культурного кола» [3, с. 86]. Сімейний корпоративізм, особливо поширений на теренах східних слов'ян, забезпечував захист старої людини на схилі літ. «Він виступав тією основою, що забезпечував тривкість традицій і зв'язку між поколіннями. А, отже, цінність сім'ї в соціокультурних пріоритетах цієї спільноти європейців слугувала запорукою чи своєрідним соціокультурним резистором, який допомагав зберігати баланс інтересів різних вікових груп на рівні всіх верств населення протягом дуже тривалого часу» [3, с. 86].

Важливо відзначити, що проблемами старості і страху старості переймалася й художня література ХVІІІ – ХІХ ст. Згадаємо таких зарубіжних та українських авторів (і їх твори), як О.де Бальзак («Гобсек»), Б.Васильєв («Ви чий, старигани?»), М.Горький («Стара Ізергіль»), О. Мовчан М.М., 2013

Довженко («Зачарована Десна»), Ф.Достоевський («Злочин і кара»), М.Зоценко («Повернути молодість»), І.Нечуй-Левицький («Баба Параска та баба Палажка»), Д.Свіфт («Подорожі Гулливера»), Л.Толстой («Про життя»), О.Уайльд («Портрет Доріана Грея»), К.Чапек («Засіб Макропулуса»). Художня література має «більш значний спектр уявлень про підґрунтя страху старості та цінність життя людей похилого віку, ніж це зафіксовано у філософській рефлексії» [3, с.43]. Українські автори, на відміну від зарубіжних, більш позитивно ставляться до старості (з гумором і добротою).

У сучасній філософії і науці ще немає чіткого, інтегрального визначення страху старості. Е.Фромм – одним із перших, хто зробив спробу визначити цей феномен. На його думку, страх старості є «вираженням почуття, часто неусвідомленого, що життя прожите даремно; це реакція нашої совісті на нівечення самих себе» [13, с. 185]. Із поодиноких напрацювань означеної проблеми виділимо визначення Т.Коваль, де страх старості – «внутрішній стан неспокою особистості, що виникає внаслідок виявлення й оцінки нею меж і агентів загрози існуванню, детермінованих реальними або майбутніми змінами, що безпосередньо чи опосередковано пов'язані з її віком, основою виникнення якого є уявлення про її майбутню соціальну і культурну дискримінацію» [3, с.57]. Відомо чимало причин виникнення цього страху в людини. Дана дефініція фіксує увагу передусім на соціокультурному аспекті.

Деякі дослідники відзначають, що, в цілому, «смерті менше бояться старики і люди, які мають ґрунтовну мету в житті, і що багато людей похилого віку спокійно відносяться до перспективи власної смерті. Тих, що дожили до поважного віку, лякає не стільки смерть, скільки тяжке вмирання» [2, с.919]. Статистичні дослідження показують, що чоловіки ненадовго переживають померлих дружин, причому смерть у вдівців настає по самим різним причинам. «На тривалість же життя дружин смерть чоловіків практично не впливає. Високу смертність овдовілих чоловіків пояснюють відсутністю навичок самообслуговування і руйнацією стереотипів організації побуту. Висувається і така причина: не дивлячись на те, що у чоловіків може бути більш широке коло спілкування, ніж у жінок, воно носить більш поверховий характер; дійсно сильний емоційний зв'язок у них один (зі своєю дружиною), у той час як жінки мають значно ширше коло людей, які слугують їм опорою в тяжку хвилину» [16, с. 294]. Мислителі і вчені Європи намагалися і намагаються знайти «ліки» від старості, замість того, щоб «розробити стратегію соціокультурної підготовки людини до настання старечого віку, навчити її пристосовуватися до нового фізичного стану та соціального положення, ознайомити з особливостями життя в старечому віці так, щоб хоча б применшити, якщо не вдається повністю позбутися, страху старості» [3, с.19].

У людини є глибока потреба – бути потрібною. «Потрібно бути потрібним. Якщо ти нікому не потрібен, ти відчуваєш себе не корисним, безглуздим. Якщо ти комусь потрібен, це означає, що та людина надає тобі значення; ти відчуваєш себе важливим» [17, с. 205]. Розмірковуючи про

красу і потворність індійський філософ, містик Ошо (1931 – 1990) відзначає, що «жодна дитина не народжується потворною, і всі діти мало-помалу стають потворними. Дуже тяжко знайти красивого старика – це рідкість. Всі діти красиві, всі старі стають потворними. В чім же справа? Якщо всі діти народжуються красивими, вони повинні й помирати красивими! Але життя з ними щось робить... Усі діти самодостатні – у цьому їхня краса; вони існують як світло для самих себе. Всі старики не корисні, вони усвідомлюють, що нікому не потрібні. І чим старішими вони стають, тим більше приходить відчуття, що вони непотрібні. Люди, яким вони були потрібні, зникли; діти вирости, вони живуть зі своїми сім'ями. Дружина померла або чоловік помер. Тепер світ не має в них потреби; ніхто до них не приходить, ніхто їх не поважає. Ніхто за ними не скучає. Непотрібні, вони почувають себе марними. Вони просто чекають смерті. І ніхто про них не буде піклуватися... навіть якщо вони помруть, то не буде ні в кого суму. Навіть смерть стає потворною річчю» [17, с. 213].

Отже причинами страху старості є очікування людьми (в майбутньому): втрати привабливості, самотності, погіршення пам'яті, незатребуваності, зміни соціального статусу, бідності, погіршення фізичного і психічного здоров'я, великої залежності від інших, сексуальної неспроможності, немічності, дряхлості, смерті.

Зараз існує багато негативних стереотипів щодо людей похилого віку. В основі цих стереотипів лежать крайні негативні характеристики або оцінки таких людей. «Фактично, стереотип старості, який сформувався у суспільстві, відображає положення людей похилого віку в ньому» [3, с. 136]. Старих людей сприймають як непривабливих, потворних; хворих, немічних і фізично залежних від інших; патологічно жадібних; психічно не здорових, схильних до депресій; не здатних до навчання; сексуально слабких тощо. В дитячому віці страх старості має ірраціональну основу появи (людина похилого віку сприймається як носій потворного); юність оцінює людину похилого віку як конкурента у боротьбі за засоби існування, тобто страх старості тут має раціональну основу; люди зрілого віку оцінюють старість ірраціонально та раціонально (людина похилого віку сприймається як непотрібна чи емпатично (із співчуттям, маючи на увазі те, що в недалекому майбутньому самим доведеться бути такими ж). В якому ж віці вперше у людей виникає негативне ставлення до старості? Наукові розвідки показують, що такий негативний стереотип з'являється у молоді десь у 25 років. Це пов'язано навіть не з особистим спілкуванням з людьми похилого віку а передусім із засобами масової інформації, які формують у спільноті так звані «загальноприйняті норми та образи» [3, с.138]. «Культ молодості», який пропагують ЗМІ на Заході, знецінює старість, яка «уявляється для молоді кошмаром» [18, с. 104].

Існують поняття «геронтофобія», «геронтонегативізм», які певним чином виражають негативне відношення до старості. В 1969 році директор національного інституту старіння США Р. Батлер ввів у вжиток поняття «ейджизм», що означає «дискримінацію одних вікових груп іншими» [19].



Таким чином з'явився термін, який передусім відображає становище людей похилого віку в спільноті та ставлення спільноти до них. В багатьох країнах світу (як Заходу так і Сходу) існує явна і прихована дискримінація старих людей, яка проявляється не лише в обмеженні їх прав, а й у їх ізоляції, навіть знищенні, соціальному чи психологічному доведенні осіб похилого віку до самогубства (суїциду). Варто згадати практику поселень у США спеціально для старих людей типу «Сонячне місто», «Молоде місто» тощо. В результаті численних досліджень людей означеного віку доведено, що лише у спілкуванні з людьми всіх вікових груп люди похилого віку зберігають свою активність. Активність, як відомо може продовжувати не лише якість життя, а й саме життя старих людей. «Створення таких поселень є, навпаки, виявом відсторонення спільноти від людей похилого віку, їхньої ізоляції» [3, с.133]. В Японії (і не лише в ній), де на державному рівні пропагують шанобливе ставлення до старих людей є досвід так званого «експортування» пенсіонерів у країни, де японська національна грошова одиниця (єна) має високу купівельну спроможність.

Що потрібно зробити для позбавлення, а точніше – для нейтралізації чи мінімізації в людини страху старості? На нашу думку, передусім тут варто визнати існування його, як в людському середовищі взагалі, так і в конкретних людей та навчитися жити конструктивно з ним. Страх старості може яскраво свідчити про те, що особистість буде знаходитись на етапі завершення життя і що недалеко час відходу в інобуття (небуття). Важливо, щоб людину надмірно не лякала смерть, адже при нормальному ході подій кожен може дожити до поважного віку і потім померти. Людина, яка надзвичайно сильно переймається страхом смерті, у всьому буде бачити лише смерть, а це зробить її життя нестерпним. Старість може дійсно спотворювати людську тілесність (зовнішність), хоч є й певні винятки. Тому потрібно говорити (навчати) починаючи ще з дитячого віку, про те, що в житті людини є старість і є смерть, але робити це треба толерантно, спокійно, виважено, щоб у майбутньому (в більш зрілому віці) не виникало тяжких депресій (із тенденціями до суїциду) від почуття безвиході та втрати сенсу життя. До цієї справи потрібно сміливіше залучати філософів (особливо фахівців з питань філософської антропології, практичної філософії), психологів, соціологів тощо. Важливо щоб люди похилого віку відчували себе потрібними для суспільства і самих себе. Необхідно, щоб особистість не втрачала інтересу до життя. В історії чимало прикладів відомих людей, які активно і діяльно жили в старості. Серед них знакові постаті доби Античності: Аппій Клавдій, Фемістокл, Гомер, Гесіод, Піфагор, Демокріт, Ксенократ, Кір (дані Ціцерона [4]). Дослідники Ю.Швалб і О.Данчева зазначають, що італійський художник Тіціан прожив 99 років, а в 95 років написав картину «Оплакування Христа», російський фізіолог Павлов (прожив 87 років) до кінця свого життя займався наукою. Верді у 80 років написав оперу «Фальстаф». Гете прожив 83 роки, Ньютон 84 роки, Мікеланджело 89 років і вони активно діяли до самої смерті [20, с. 209]. Щоб продовжити та поліпшити якість життя людей похилого віку, у світі

Лабіринти страху старості: проблеми і перспективи

почали відкривати спеціальні вищі навчальні заклади – Університети третього віку. Перший такий університет з'явився у Франції (м. Тулуза, 1973 р.), а в Україні – на Волині (м. Ковель, 2008 р.), потім – в Полтавській області (м. Кременчук, 2009 р.). Зараз такі університети є в багатьох містах нашої держави – в Києві, Житомирі, Львові, Миколаєві та ін. Згідно з дослідженням Всесвітньої організації охорони здоров'я Україна займає одинадцяте місце в світі по розповсюдженню депресії (а серед країн СНД – перше), особливо в середовищі людей пенсійного віку. На думку експертів, навчання – ефективний засіб профілактики депресій. Участь в навчальному процесі дає змогу людині поважного віку крокувати в ногу з часом, тренувати пам'ять, розвивати інтелект. Університети третього віку допомагають старшому поколінню адаптуватись до сучасного суспільного життя; підтримують фізичне та інтелектуальне здоров'я; сприяють зайнятості, розширенню світогляду; підвищують якість життя літніх людей; сприяють організації такої діяльності, що створює умови для спілкування, самореалізації та активної участі в житті.

### **Висновки**

Страх старості є різновидом страху, який був актуальним у всі культурно-історичні періоди розвитку людства. Про це засвідчують праці багатьох філософів, психологів, соціологів, культурологів, педагогів, письменників тощо. Серед причин цього страху яскраво виділяються очікування людьми в майбутньому: тілесної потворності, самотності, бідності, незатребуваності, залежності від інших, дряхлості, смерті. Негативне ставлення до старості з'являється у молоді близько 24-25 років. Поняття «геронтофобія», «геронтонегативізм» виражають негативне відношення до старості в соціумі. В багатьох країнах світу існувала й існує зараз явна або прихована дискримінація людей похилого віку. Щоб позбавитись, нейтралізувати або принаймні мінімізувати страх старості потрібно чимало зусиль з боку не лише держави, а й різних соціальних і вікових груп населення так і самих людей похилого віку. Це стосується вирішення цілого комплексу надзвичайно непростих питань – виховання і навчання, моральності і духовності.

### **Список використаної літератури**

1. Демографическое старение // Демографический энциклопедический словарь / [под. ред. Д.И. Валентей]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – С. 117-118.
2. Крайг Г. Психология развития. 7-е изд. / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2003. – 992 с.
3. Коваль Т.В. Страх старості як чинник буття сучасної людини: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04 / Т.В. Коваль. – Житомир, 2012. – 188 с.
4. Цицерон Марк Туллий. Избранные произведения / Марк Туллий Цицерон; [Пер. с латин.]. – М.: Худож. лит., 1975. – 455 с.
5. Сенека Луций Анней. Философские трактаты / Сенека Луций Анней. – СПб.: Алетейя, 2000. – 400 с.
6. Боэций. Утешение философией и другие трактаты / Боэций. – М.: Наука, 1990. – 415 с.
7. Бэкон Р. Избранное / Роджер Бекон. – М.: Издательство Францисканцев, 2005. – 480 с.
8. Данте Алигьери. Малые произведения / Данте Алигьери. – М.: Наука, 1968. –

652 с.

9. Петрарка Ф. Стихи. Сонеты. Размышления / Ф.Петрарка. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1999. – 736 с.

10. Монтень М. Опыты: Судьбы и нравы / М.Монтень; [пер. с фр.]. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – 288 с.

11. Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости / Артур Шопенгауэр; [пер. с нем.]. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 256 с.

12. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Фридрих Ницше; [пер. с нем. Ю. Антоновского]. – СПб.: Издательская группа «Азбука-классика», 2010. – 352 с.

13. Фромм Э. Человек для самого себя / Эрих Фромм. – М.: АСТ: АСТ Москва, 2010. – 350 с.

14. Конфуций. Уроки мудрости: Сочинения / Конфуций. – М.: Эскмо; Харьков: Фолио, 2010. – 958 с.

15. Пандей Р.Б. Древнеиндийские домашние обряды / Р.Б. Пандей; [пер.с англ. А.А. Вигасина] – М.: Высшая школа, 1990. – 319 с.

16. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.

17. Ошо. Любовь. Свобода. Одиночество / Ошо. – СПб.: ИД «ВЕСЬ», 2004. – 288с.

18. Кемпер И. Можно ли научить надежде / И. Кемпер // Психология старости: хрестоматия. – Самара: Издательский Дом БАХРАХ-М, 2004. – С. 93 – 114.

19. Якимова Е.В. Геронтология в динамическом обществе / Е.В. Якимова, Л. Торнстон // Социальная геронтология: современные исследования. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 58-68.

20. Швалб Ю.М. Одиночество: социально-психологические проблемы / Ю.М. Швалб, О.В. Данчева. – К.: Україна, 1991. – 270 с.

#### REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. The demographic aging // is the Demographic encyclopaedic dictionary / [under edition D.I.Valentya]. – М.: The Soviet Encyclopaedia, 1985. – P. 117-118.

2. Krige G. Psychology of development. 7th publ. / Krige G. – SPb.: Piter, 2003. – 992p.

3. Koval T.V. Fear of old age as factor of existence of modern man: yew. ... edging. the philosophical sciences: 09.00.04 / T.V.Koval. – Zhytomyr, 2012. – 188 p.

4. Cicero Mark Tully. Select works / Mark Tully Cicero; [Trudged. with Latinas.]. – М.: The frt litas., 1975. – 455 p.

5. Seneca Lutsy Anyya. Philosophical treatises / Lutsy Anyya Seneca. – SPb.: Aleteja, 2000. – 400 p.

6. Boethius. Comfort by philosophy and other treatises / Boethius. – М.: Science, 1990. – 415 p.

7. Bacon R. Select / Roger Bacon. – М.: Publishing House of Franciscans, 2005. – 480p.

8. Dante Alighieri. Small works / Dante Alighieri. – М.: Science, 1968. – 652 p.

9. Petrarka F. Is Verses. Sonnets. Reflections / F.Petrarka. – М.: RIPOL CLASSIC, 1999. – 736 p.

10. Montaigne M. Experiences: Destinies and customs / M. Montaigne; [the lane from the French]. – SPb.: «Azбука-klassika publishing House», 2007. – 288 p.

11. Schopenhauer A. Aphorisms worldly wisdom / Arthur Schopenhauer; [the lane from German]. – SPb.: Alphabet, Azбука-Attikus, 2011. – 256 p.

12. Nietzsche F. So talked Zarathustra / Friedrich Nietzsche; [the lane from German Y.Antonovskogo]. – SPb.: Publishing group «Azбука-klassika», 2010. – 352 p.

13. Fromm E. The person for itself / Erich Fromm. – М: AST: AST Moscow, 2010. – 350 p.

14. Confucius. Wisdom lessons: Composition / Confucius. – M: Eskmo; Kharkov: Folio, 2010. – 958 p.
15. Pandey R.B. Old Indian house ceremonies / R.B. Pandey; [the lane with English A.A.Vigasina] – M: The higher school, 1990. – 319 p.
16. Ilyin E.P. Differential психофизиология of man and woman / E.P. Ilyin. – SPb.: Piter, 2002. – 544 p.
17. Osho. Love. Freedom. Loneliness / Osho. – SPb. : IDES «ALL», 2004. – 288 p.
18. Kemper I. Whether it is possible to teach hope / I.Kemper // Old age Psychology: anthology. – Samara: ВАИРАН-М publishing House, 2004. – P. 93-114.
19. Yakimova E. V. Gerontology in dynamic society / E.V. Yakimova, L.Tornston // Social gerontology: modern researches. – M: INION of the Russian Academy of Sciences, 1994. – P. 58-68.
20. Shvalb J.M. Loneliness: social and psychological problem / J.M. Shvalb, O.V. Dancheva. – K.: Ukraine, 1991. – 270 p.

### **М.Н.МОВЧАН**

Национальный педагогический университет им. Н.П.Драгоманова, Киев  
E-mail: movchan-mmm@rambler.ru

#### **ЛАБИРИНТЫ СТРАХА СТАРОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

В статье рассмотрена одна из весомых разновидностей страха в существовании человека – страх старости; сделан философский анализ отношения к старости и страху старости в разные культурно-исторические эпохи (от античности к современности); выделены определенные причины этого страха и очерчены возможности его преодоления в социальной среде.

**Ключевые слова:** страх, старость, страх старости, люди преклонных лет, старые люди, стереотип старости, непривлекательность, невостребованность.

### **M. MOVCHAN**

National pedagogical university the name of N.P.Drahomanov, Kyiv  
E-mail: movchan-mmm@rambler.ru

#### **LABYRINTHS OF FEAR OF OLD AGE: PROBLEMS AND PROSPECTS**

In the article one of ponderable varieties of fear is considered in existence of man is fear of old age; the philosophical analysis of attitude is done toward old age and fear of old age in different cultural and historical epochs (from antiquity to contemporaneity); certain reasons of this fear are distinguished and possibilities of his overcoming are outlined in a social environment.

**Key words:** fear, old age, fear of old age, people years old, old people, stereotype of old age, unattractiveness, unclaimedness.

*Стаття надійшла до редколегії 27.02.13*

*Прийнята до друку 03.03.13*

**Рецензент: к.філософ.н., доц.. Макушинська Г.П.**